

Estudis etimològics i lexicogràfics

empalagar

Aquesta paraula, comuna al català i al castellà, és filla d'una metàtesi: *empalagar* respòn a un antic **empegolar* (< **IMPICULARE*). *PICULA*, diminutiu de *PIX PICIS* 'pega', engendrà una nombrosa família de derivats romànics (Meyer-Lübke, *Wtb.*, 6483). **PICULOSU* donà el cat. *pegalós* (per *pegolós*) (cast. 'pegajoso'), que és avui viu en diferents dialectes. Manca ara saber si el mot, en sa forma actual, *empalagar*, és de procedència catalana o castellana.

fadrí, -ina

Creiem que s'ha de posar entre la família del llatí *FETUS* o *FOETUS* ('embrió', 'infant', 'nadó'), que ha tingut nombrosos reflexos romànics: rum. *făt*, 'noi', march. *fetu*, 'nen', log. *fedu*, 'descendència', mod. prov. *fedo*, 'noia'; amb nombrosos diminutius, com march. *fetone*, 'noi', port. *fedelho*, 'nen petit', etc. (Meyer-Lübke, *Wtb.*, 3273).

La justificació de la nostra etimologia la trobem en l'antic català, que coneixia la paraula *fadrí* amb una extensió de significació que ara no posseeix, perquè significava no solament 'noi', 'adolescent', com ara, sinó 'nen petit', 'nadó', i àdhuc 'fetus' en rigorós sentit etimològic. Ex.: «Un *fadrí* de x anys...» (J. Esteve: *Diccionari català-llatí*, 1489, t 5 v.º); «*Fadrí* d'un any: Anniculus puer. Annicula puella» (J. Esteve: *Id.*, *id.*, g 5); «E après aparech a una sa parenta qui feya oració per ella e portava en les mans un *fadrí* e deya: *Aquest fill concebí, e après que'l sentí viu en mon ventre*, maté-lo» (Recull d'Eximplis, II, 24).

Així, doncs, *fadrí* (pron. *fedrí*) representaria un diminutiu de **fet*, *feda*: **fedí*. Més endavant expliquem la forma *fedrí* per **fedí*.

En antic provençal tenim un testimoni documentat de *fadrin* i un altre de *fadrineza* (Levy). En modern provençal tenim el bearnès *fadrino* ('femme de mauvaises mœurs') (Mistral). Però l'isolament d'aquestes formes en els dialectes provençals semblen indicar que es tracta d'un mot manllevat del català, en el domini del qual *fadrí*, *-ina* ha tingut des de temps remots una vida molt intensa, com ho proven els antics documents literaris on tan sovint surt el nostre mot.

¿Hem de relacionar amb *fadrí* les formes de l'ant. prov. *frairin*, 'vil', 'miserable' (Raynouard) i 'pobre' (Levy), i també *fradin*, 'vil', 'miserable' (*Romania*, XXXI, 180, *Cançó de Santa Fides*)? Creiem que aquestes dues formes no deuen ésser del mateix origen que *fadrí*, perquè no té res que veure el sentit de 'jove' del mot català amb el significat d'aquests dos mots provençals.

També podríem relacionar amb *fadrí* (FETUS) l'antiga forma provençal *feda* significant 'la dona púber', «la dona apta a engendrar» (Raynouard); però creiem que s'ha de posar sota l'etimologia de FETA ('femella prenyada', 'femella que ha parit'), que tant en llatí com en sos reflexos romànics¹ s'aplicava tant a les dones com als animals femelles.

La ulterior evolució semàntica de *fadrí* l'ha portat a significar 'solter' i 'aprenent', 'oficial'. Així tenim tota l'escala de significacions de *fadrí* resumida en aquesta serie cronològica: 'fetus', 'nadó', 'infant', 'noi, púber, adolescent', 'solter', 'aprenent'.

Resta per explicar la presencia de *r* en *fadrí*. ¿Per què **fedí* ha esdevingut *fadrí*? Creiem que es deu a la influencia de *frare*, 'germà', que en antic català tingué forta vida. *Frare*, 'germà' i **fedí*, 'infant', devien ésser noms molt comuns i freqüents en el llenguatge familiar, i és concebible fàcilment una contaminació de l'un damunt l'altre: **fedí* + *frare* > *fadrí*.²

S'ha intentat referir *fadrí* a l'etimologia *frater*. Però jutgem impossible tal origen: la presencia de la *d* en *fadrí* revela que no té

1. *Feda* ('ovella') viu actualment al Conflent (*Diccionari Aguiló*), i d'aquest mot en tenim aquest antic document: «motón salat, feda salada, crestón salat...» (Alart, *Docum.*, 121).

2. ¿Pot referir-se a la mateixa etimologia (FETUS) el *jugar a fet*, tant popular entre els nostres infants? No sabríem respondre en cap sentit sense abans haver fet una detinguda investigació en el camp dels jocs populars de la infància, especialment dels països romànics.

res que veure amb el derivat regular *frare*, que, com *pare*, *mare*, *Pere*, i altres similars, s'acorda amb l'evolució genuïna catalana del nexa *-tr-*. Hauríem de tenir, doncs, **frari* i no *fadrí* per a poder referir a *frater* la nostra paraula. *Frare*, en sentit de 'germà', fou precisament, com hem dit, un mot de gran vitalitat en antic català.

falzía, falziot

La comparació d'aquesta designació catalana del *Cypselus apus* amb la fr. *faucille*, lleng. *faucil*, *faoussil*, Rolland, *Faune populaire de la France*, II, 325, que designen el mateix ocell, ens indiquen la seva etimologia: FALCE + ICULA. Aquestes designacions franceses i provençals provenen, com fa notar Rolland (*ibid.*), de la forma que afecta el nostre ocell volant. Designacions filles de la mateixa forma són les de *aubalestrier* (*Diccionari Azaïs*), i altres de similars, que com a nom del mateix ocell trobem en els dialectes llenguadocians, provinents del nom de la 'ballesta', fr. *arbalète*.

Falce + *icula* donà *falzilla*, vivent a Tortosa (*Diccionari Aguiló*), i d'aquí *falzía* pel procés de dissimilació que trobem en paraules com *llentía*, *fiol*, *fuiola*, dintre dialectes que no coneixen l'evolució regular de *li*, *kl* > *y*.

El cast. *vencejo* significat el mateix ocell que els nostres *falzía*, *falziot*, suscita un problema interessant. *Vencejo* significa, a més, «lazo o ligadura con que se ata alguna cosa, especialmente los haces de las mieses» (*Diccionari Academia*, 1726), és a dir, exactament el nostre català *vencill*. Indubtablement, tant *vencejo* com *vencill* deriven de *VINCICULU, 'petit llas'. ¿Ha de referir-se a aquest mateix ètimon el cast. *vencejo*, 'falziot'? No ho creiem pas. Aquest *vencejo* és descendent, de segur, d'un antic **focejo* (cp. *hoz* < *falce*), paral·lel al cat. *falzilla*, *falzía*, que, amb contaminació de *vencejo*, 'llaç', donà **voncejo*, *vencejo*.

Tomàs Forteza, en sa *Gramàtica*, consigna la forma dialectal mallorquina *valzía*, que, juntament amb *falzía*, dona equivocadament com a procedents de *FALCINA, diminutiu de FALCO. La forma *valzía* ofereix, per l'evolució de *f* inicial, un exemple parí del cast. *vencejo*.

Falzía significa, a més, una herba de rierol: la que en castellà

coneixen amb el nom de *culantrillo* i en francès amb el de *capillaire*. És una planta del gènere *adiantum*, de la família de les *falgueres* (Cadevall, *Botànica popular*, 262). Aquesta designació és igualment sortida de *FALCE*, com passa amb el nom de l'ocell? O bé s'ha de relacionar amb les formes sortides de *FILUM*, designatives de plantes de la família de les falgueres, com *FILEX -ICIS*, **FILICARIA*, **FILICTUM*? Ens inclinem a la darrera hipòtesi. En aquest cas l'ètimon fóra *FILICE* + *ICULA*, i es trobaria entre les formes romàniques sortides de *FILICE*, com rum. *ferece*, it. *felce*, prov. *feu-ze*, etc., totes significant plantes de la família de les falgueres.

feram

Aquest mot té diverses significacions segons els dialectes: procedent de **FERAMEN* (de *FERUS*), 'col·lecció de besties feres', conserva son sentit etimològic a Solsona, on significa 'caça', 'besties de caça', 'salvatgina'; al Camp de Tarragona s'emplea generalment en sentit de 'aus de corral'; a Bayet té la significació de 'bestia de càrrega'.¹

**Feramen* té reflexos en antic francès en forma de *farreins*, *fareins* (*Vie de St. Gilles*, edició d'En G. Paris, vers 1234); en antic provençal tenim *feram* (Cons. Raynouard), i en modern provençal tenim *feran*, *furan*, *heran*, *heramo* (Mistral). Tant en els dialectes antics del Nord de França com en els antics i moderns del Migdia, la paraula conserva el seu sentit etimològic.

Ço que dona un interès especial a la paraula *feram* és el doblet *viram*, *aviram*, *averam*, vivent en altres contrades catalanes. Aquestes formes susciten un interessant problema lexicogràfic. *Aviram*, amb ses dues variants, viu en el dialecte central i en altres amb la significació única de 'aus de corral'.

Per sa significació podria semblar que la contaminació que ha engendrat la forma *aviram* (*viram*) prové d'*AVIS*. Però, tenint en compte que des dels temps romànics primitius els reflexos catalans de *AVIS* han canviat *v* en *u* (*au*, *aucell*, *auceller*, etc.), havem de rebutjar aquesta contaminació. *AUCA*, per *AVICA*,

1. Notícies preses, en part, del *Diccionari Aguiló*.

és una forma que ja consignen els antics glossaris. Cp. també AVIS non AUS de l'*Apendix Probi*.

El mot contaminant pot ésser *averia*, que apareix en els dialectes catalans amb dues distintes significacions, agermanades directament amb la d'*aviram*: 'bestia, especialment de càrrega' (cp. *feram*), i també 'aus de corral' (*Diccionari* Aguiló, fasc. I).

Però, més que una doble forma d'un mateix ètimon, creiem veure en *feram* i *aviram* dues formes de distint origen i coincidents en llur significació.

Quant a *aviram*, *averam*, igual que *averia* en significació de 'bestia en general', sembla que s'han de posar en la família dels derivats de *habere*. Schuchardt (*Zeitschrift*, XXIII, 179), en un dels seus estudis sobre lexicografia romano-ibèrica, fou qui va referir a HABERE, en son sentit de 'riquesa', 'béns', 'fortuna', nombroses formes romàniques amb diversos significats d'animals: basc *abere*, 'animal'; mod. prov. *avé*, 'ovella'; arag. *abrio*, 'bestia de càrrega'; ant. fr. *aver*, 'animal domèstic', *aver a soies*, 'porc', *aver a laine*, 'moltó'. Altres formes semblants tenim en el norm. *aver*, 'bestiar', i generalment 'ovella'; prov. *aver gros*, 'ovella', *aver menut*, 'anyell'; lion. *avair*, 'eixam d'abelles', que ens ofereix un sentit col·lectiu, com els nostres *feram* i *aviram* (Meyer-Lübke, *Mtb.*, 3958)¹.

També trobem nombrosos testimonis d'aquestes derivacions especials de HABERE en el llatí baix i medieval. Ducange portà les formes *averium*, *avere*, *averum*, *avera*, significant «omnia quae sunt in bonis, res praesertim mobiles», i les expressions *avere lanutum*, *avere porcinum*, significant els animals corresponents. *Averia*, *averii*, consten en el mateix Ducange amb la significació de «equi, boves, jumenta, oves, caeteraque animalia que agriculturae inserviunt».

A les formes romàniques esmentades havem d'afegir el cast. *averías* (també *haverías*) amb la significació de 'bienes y haveres', 'gages y derechos' (*Diccionari* de l'Academia, 1.ª ed., 1726).

Tenim, doncs, d'un costat, *feram* (< *fera* + *amen*), al principi, i encara en alguns dialectes, significant 'besties de bosc o salvatges';

1. No hem pogut consultar Thomas, *Mélanges d'Étymologie française*, on es tracta d'aquestes derivacions de HABERE.

i, d'un altre, *averam*, *aviram*, *viram* (< *habere* + *amen*), que designava 'tota mena d'animals domèstics'. Però, encara admetent l'origen distint d'ambdúes paraules, resta per aclarir el problema de la coincidència actual de llurs significacions.

La primera etapa de l'evolució semàntica de *feram* ('animals salvatges' > 'animals domèstics') fou deguda a la influència de *averam* (*aviram*), que al principi, conformement al seu ètimon *habere*, significaria 'tota mena d'animals domèstics'.

La ulterior evolució semàntica de *feram* i *aviram* és difícil d'explicar si refusem, com ja hem fet, d'acudir a la contaminació de *avis*. *Aviram*, en tal cas, hauria passat a significar 'aus de corral' per influència de ses dues síl·labes primeres, i aquesta restricció de significació hauria contagiada a *feram*. Però repetim que no podem resoldre'ns a admetre aquesta influència de *avis*, que en la consciència popular no podia despertar cap associació analògica, per les raons més amunt apuntades.

Resumint, doncs, tindrem aquestes diverses etapes en l'evolució semàntica de *feram*, *aviram*:

- 1) *feram* ('besties feres') — *averam* ('besties domèstiques').
- 2) Influència d'*averam* sobre *feram*. Ambdós mots = 'besties domèstiques'. (Recordi's la significació 'bestia de càrrega' que *feram* té a Baget).
- 3) Influència de *avis* sobre *averam* (???). *Averam* = 'aus domèstiques'.
- 4) *Averam* ('aus domèstiques') contamina a *feram*, que adquireix igual significat.
- 5) Havent-hi dos mots amb una mateixa significació, sobrevé la divisió dialectal d'ambdós. Uns dialectes deixen morir *averam*, *aviram* (p. e. el Camp de Tarragona), i altres deixen morir *feram* (p. e. el dialecte central).

farigola

Existeix aquesta paraula amb la mateixa significació en provençal : *ferigoulo* i altres semblants (Mistral). També existia en l'antic provençal : *ferrigola*, que Raynouard tradueix per 'lavande' ('espígol'). En català la paraula *farigola* és molt antiga, i la tenim documentada en forma de cognom : Martini de

Ferigola (Doc. de 1186 en Mas, *Notes històriques del bisbat de Barcelona*, VI, 65).

L'etimologia de *farigola* és *fera* + *ica* + *ola*, és a dir, 'petita herba salvatge'. No trobem en llatí el dim. **fericus*; però l'existència de *fericulus*, 'petit animal', ens permet admetre la forma **fericus* -a, que, seguit del sufix -ola, engendrà el diminutiu **fericola* > *farigola*.

flequer, fleca

El llatí FLACCUS, 'feble', ha engendrat nombroses formes romàniques (Meyer-Lübke, *Wtb.*, 3343). Un dels derivats més fecunds de FLACCUS va ésser *FLACCARE, que ha donat, entre altres, l'it. *fiaccare*, 'trossejar', 'esmicolar'; l'ant. prov. *flacar*, 'doubler', 'courber', 'faiblir' (Raynouard, Levy); mod. prov. *flacá*, *hlacá*, *flancá*, 'faiblir', 'fléchir', 'lâcher', etc. (Mistral). Aquest sentit de 'doblegar', 'corbar', 'afeblir', 'amollir', el trobem en els següents exemples que porta Levy: «E'l vostre cors *flacat* e nonchalen»; «E quan veirás que'l luecs del mol si va *flaquan*» (traducció llatina: «Cum autem ipsum locum *mollificatum* videris...»).

La significació de *flequer* [pron. *fləké*], 'forner', 'el qui fa o ven pa', s'avé perfectament amb la significació d'aquests reflexos italians i provençals de *FLACCARE. El *flequer* estava, doblega, amolleix la pasta per fer-ne pa.

També, en antic i modern provençal, trobem la paraula catalana. Levy porta textos del Llenguadoc i del Llemosí per a *flequier*, -a, amb el mateix significat. Mistral consigna les formes llenguadocianes *flequiero*, *flequero* ('boulangère', 'boulangerie'). I, finalment, no manquen tampoc testimonis de la paraula en el llatí baix i medieval: «*Flecarius, flecaria, flanqueria*: Panifex qui vel quæ panes conficit.» «*Flecharius*: Pistor.» Ducange il·lustra aquestes paraules amb textos de Catalunya i de Mallorca.

La relativa raresa amb què aquest mot apareix en els antics textos provençals, i el fet d'ésser el Llenguadoc el domini dialectal on modernament viu aquesta paraula, fa sospitar que el centre cultural que la va irradiar pel Migdia de França es trobava en el domini català, que és on ha tingut més vitalitat. *Flequer* es troba, efectivament, des dels temps més antics de la llengua cata-

lana, puix ja en les *Costums de Tortosa* figura aquest mot: «Les *flequeres* deuen fer lo pa que fan a vendre, bo e leyal.» (Ed. 1539, foli 90.)

De *flequer*, pron. *fləkér*, *fləké*, es formà *fleca* per influència de la vocal àtona, fenomen molt conegut en els dialectes catalans.

flonjo

Creiem que és mot manllevat del castellà, com ho revela la -o (pron. -u). El cast. *flojo* (cat. *fluix*), quan encara es pronunciava *flójo* i no *flólio*, passà al català. La *n* epentètica fou deguda a la contaminació d'algun altre mot, que no sabem quin pugui ésser (potser *esponja*?).

Així, doncs, s'ha de rebutjar definitivament l'etimologia *FUNGUS, de FUNGUS, que Meyer-Lübke, en son *Diccionari*, posa com a sospitosa, per les dificultats fonètiques que suposa.

Efectivament, el nexa -ngei en català dona regularment *u*: *lluny*, *tenyir*, *pertànyer*, *cinyell*, etc. La forma *FUNGUS hauria sortit de FUNGUS en temps del llatí vulgar, i, per consegüent, no podríem tenir el recurs de suposar el mot *FUNGUS introduït en la nostra llengua en època posterior a l'evolució NG^{ei} > *u*, en el qual cas *flonjo* es podria tractar com una forma erudita.

M. DE MONTOLIU